ABDUSHUKUROV BAXTIYOR BO'RONOVICH

QADIMGI TURKIY TIL

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

Abdushukurov Baxtiyor Bo'ronovich

QADIMGI TURKIY TIL

"NAVOIY UNIVERSITETI" nashriyot-matbaa uyi

ТОШКЕНТ – 2019

KBK 81.2Turk
A 15
UO'K: 811.512.1

ISBN 978-9943-5636-5-0

Abdushukurov, Baxtiyor Bo'ronovich

Qadimgi turkiy til [Matn]: o'quv qo'llanma / B.B.Abdushukurov. - Toshkent: "Navoiy universiteti" NMU, 2019. - 127 б.

«Qadimgi turkiy til» o'quv qo'llanmasi 5120100 - Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) yo'nalishi bo'yicha ta'lim olayotgan talabalarga mo'ljallangan. Unda qadimgi turkiy tilning fonetik, leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlari haqida so'z boradi. Mazkur qo'llanmani yozishda qadimgi turkiy til bo'yicha to'plangan tajribalar, mavjud qo'llanma, kitoblardagi materiallardan foydalanildi.

Mas'ul muharrir: H.Dadaboyev, filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar: S.Ashirboyev, filologiya fanlari doktori, professor
Q.Omonov, filologiya fanlari doktori, professor

O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2019-yil 20-iyuldagi 654-sonli buyrug'iga asosan nashrga tavsiya etilgan.

© Abdushukurov B.B.
© "NAVOIY UNIVERSITETI" nashriyot-matbaa uyi, 2019

KIRISH

Ona tilimizga ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan bebaho meros sifatida e'tibor qaratish, uni asrab-avaylash, boyitish, nufuzini oshirish barchamizning asosiy vazifalarimizdan sanaladi. Shu ma'noda, aytish mumkinki, O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 2016-yil 13-mayda imzolangan "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida"gi Farmonida hozirgi globallashuv davrida o'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlari, tarixiy taraqqiyoti, bugungi holati va istiqboli bilan bog'liq masalalarni chuqur o'rganish borasidagi qator muhim vazifalar belgilab berildi. Farmonda qayd etilganidek, "O'zbek tilining har tomonlama taraqqiy topishi va adabiy til sifatida maydonga chiqishida qadimgi turkiy til katta hissa qo'shganini alohida ta'kidlash tabiiydir"[1].

Darhaqiqat, qadimgi turkiy til o'zbek va boshqa turkiy tillarning shakllanishiga asos bo'lgan. Ammo qadimgi turkiy tilning o'zi ham ma'lum taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tgan, shakllangan, ma'lum bir qolipga tushgan. Ma'lumki, qadimgi turkiy til davri turkiy xalqlar tili, tarixiylikning ildizlarini bilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Buning natijasida hozirgi adabiy tilning qonuniyatlarini teranroq anglash imkoni yuzaga chiqdi.

Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarga run, uyg'ur, moniy, brahma, sug'd, suryoniy yozuvlarida bitilgan obidalar kiradi. Run va uyg'ur yozuvlari turkiy xalqlarga xosdir. Toshga o'yib yozilgan run yozuvi yodgorliklari dastlab Yenisey havzasida, so'ngra XIX asr oxirida Mo'g'ulistonning O'rxun daryosi yaqinida topilgan bo'lib, bu yozuvni dastlab daniyalik tilshunos olim V.Tomsen va rus turkologi V.Radlov aniqlagan. Hozirgi paytgacha run yozuvida bitilgan ko'plab tosh, idish, buyum, tangalar, kitob va kitob varaqlari, ayrim qog'ozlar ma'lum. Talas va Yenisey bitiglaridagi yozuv O'rxun obidalariga nisbatan harflarning shakliy variantlari ko'pligi bilan farq qiladi. I.Kizlasovning fikricha, ushbu bitiglarda sakkiz xil alifbo amal qilgan.

Yaqin o'tmishga nazar tashlaydigan bo'lsak, sho'rolar davrida tilimizga quyi darajadagi til sifatida qaraldi. "Devonu lug'otit turk"da ulug'langan, "Muhokamat ul-lug'atayn"da tavsiflangan ona tilimiz yuksak minbarlardan, ilmiy va ma'rifiy anjumanlardan chetlashtirildi. Bugun mustaqillik yillarida o'zbek tili qaddini tiklayotgan, butun bir millatning

[1] "Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида"ги Фармон. 2016 йил 13 май. – Б. 1.

KBK 81.2Turk
A 15
UO‘K: 811.512.1
ISBN 978-9943-5636-5-0

Abdushukurov, Baxtiyor Bo‘ronovich

Qadimgi turkiy til [Matn]: o‘quv qo‘llanma / B.B.Abdushukurov. - Toshkent: "Navoiy universiteti" NMU, 2019. - 127 б.

«Qadimgi turkiy til» o‘quv qo‘llanmasi 5120100 - Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi bo‘yicha ta'lim olayotgan talabalarga mo‘ljallangan. Unda qadimgi turkiy tilning fonetik, leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlari haqida so‘z boradi. Mazkur qo‘llanmani yozishda qadimgi turkiy til bo‘yicha to‘plangan tajribalar, mavjud qo‘llanma, kitoblardagi materiallardan foydalanildi.

Mas'ul muharrir: H.Dadaboyev, filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar: S.Ashirboyev, filologiya fanlari doktori, professor
Q.Omonov, filologiya fanlari doktori, professor

O‘quv qo‘llanma O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta'lim vazirligining 2019-yil 20-iyuldagi 654-sonli buyrug‘iga asosan nashrga tavsiya etilgan.

© Abdushukurov B.B.
© "NAVOIY UNIVERSITETI" nashriyot-matbaa uyi, 2019

KIRISH

Ona tilimizga ajdodlardan avlodlarga o‘tib kelayotgan bebaho meros sifatida e'tibor qaratish, uni asrab-avaylash, boyitish, nufuzini oshirish barchamizning asosiy vazifalarimizdan sanaladi. Shu ma'noda, aytish mumkinki, O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 2016-yil 13-mayda imzolangan "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to‘g‘risida"gi Farmonida hozirgi globallashuv davrida o‘zbek tilining o‘ziga xos xususiyatlari, tarixiy taraqqiyoti, bugungi holati va istiqboli bilan bog‘liq masalalarni chuqur o‘rganish borasidagi qator muhim vazifalar belgilab berildi. Farmonda qayd etilganidek, "O‘zbek tilining har tomonlama taraqqiy topishi va adabiy til sifatida maydonga chiqishida qadimgi turkiy til katta hissa qo‘shganini alohida ta'kidlash tabiiydir"[1].

Darhaqiqat, qadimgi turkiy til o‘zbek va boshqa turkiy tillarning shakllanishiga asos bo‘lgan. Ammo qadimgi turkiy tilning o‘zi ham ma'lum taraqqiyot bosqichlarini bosib o‘tgan, shakllangan, ma'lum bir qolipga tushgan. Ma'lumki, qadimgi turkiy til davri turkiy xalqlar tili, tarixiylikning ildizlarini bilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Buning natijasida hozirgi adabiy tilning qonuniyatlarini teranroq anglash imkoni yuzaga chiqdi.

Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarga run, uyg‘ur, moniy, brahma, sug‘d, suryoniy yozuvlarida bitilgan obidalar kiradi. Run va uyg‘ur yozuvlari turkiy xalqlarga xosdir. Toshga o‘yib yozilgan run yozuvi yodgorliklari dastlab Yenisey havzasida, so‘ngra XIX asr oxirida Mo‘g‘ulistonning O‘rxun daryosi yaqinida topilgan bo‘lib, bu yozuvni dastlab daniyalik tilshunos olim V.Tomsen va rus turkologi V.Radlov aniqlagan. Hozirgi paytgacha run yozuvida bitilgan ko‘plab tosh, idish, buyum, tangalar, kitob va kitob varaqlari, ayrim qog‘ozlar ma'lum. Talas va Yenisey bitiglaridagi yozuv O‘rxun obidalariga nisbatan harflarning shakliy variantlari ko‘pligi bilan farq qiladi. I.Kizlasovning fikricha, ushbu bitiglarda sakkiz xil alifbo amal qilgan.

Yaqin o‘tmishga nazar tashlaydigan bo‘lsak, sho‘rolar davrida tilimizga quyi darajadagi til sifatida qaraldi. "Devonu lug‘otit turk"da ulug‘langan, "Muhokamat ul-lug‘atayn"da tavsiflangan ona tilimiz yuksak minbarlardan, ilmiy va ma'rifiy anjumanlardan chetlashtirildi. Bugun mustaqillik yillarida o‘zbek tili qaddini tiklayotgan, butun bir millatning

[1] "Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида"ги Фармон. 2016 йил 13 май. – Б. 1.